

Örgütlenme Modeli Olarak Kadın Kooperatifleri: Patriyarkal Kapitalizmde Başarı Kriterlerinin Eleştirisi¹

1 Bu makalenin oluşum sürecinde katkı koyan en başta sevgili dostum Deniz Parlak olmak üzere Suna Yılmaz ve Ezgi A. Akyol'a çok teşekkür ederim. Bu makale Avrupa Birliği projesi olan GenderEX projesi (Grant Agreement 952432) desteği ile hazırlanmıştır.

Selma Değirmenci

Dr. Bağımsız Araştırmacı

[ORCID: 0000-0002-2862-6203](https://orcid.org/0000-0002-2862-6203)

selma.degirmenci@khas.edu.tr

Öz

Kooperatif ekonomisinin tarihsel birikimiyle değerlendirildiğinde günümüz iktisadi ilişkileri içerisinde bir alternatif yaratıp yaratmayacağı çeşitli deneyimler ve yaklaşımlar çerçevesinde tartışılmaktadır. Bu tartışmaların bir ayağını da kadın kooperatifleri oluşturmaktadır. Kadın kooperatifleri, yalnızca ekonomiye indirgenen bir üretim alanı yaratmasının ötesinde kadın mücadelesinin konusu edilmektedir. Ancak bu noktada kadın kooperatiflerinin değerlendirilmesinde "başarı" ölçütü farklılaşmaktadır. Bu çalışmada, kadın kooperatiflerinin "başarı" ve performans ölçütü bakımından değerlendirilmesinin cinsiyete dayalı eşitsizliğin yeniden üretilmesine nasıl etkiye bulunduğu tartışılacaktır. Böyle bir tartışma, makro iktisadi perspektifin ötesine geçerek, kooperatif modelinin "başarı" ölçütünün ne olması gerektiğinden öte kadın kooperatiflerini toplumsal ve ilişkisel bağlamı üzerinden düşünmeyi ve somut özne deneyimler üzerinden anlayabilmeyi sağlayacaktır. Bu bağlamda, çalışmada öncelikle kadın kooperatiflerini makro iktisadi perspektifle değerlendirilen yaklaşımlar eleştirel bir okumaya tabi tutulacak, ardından gerçekleştirilmiş verili saha çalışmaları ekseninde cinsiyete dayalı eşitsizlik ve kazanımlar bağlamında bu kooperatif deneyimleri tartışılacaktır. Bu tartışmalar, iktisadi alanın ötesine geçerek sosyolojik bir perspektif ortaya koymak ve kadın mücadelesi için ön açıcı bir politika geliştirmek açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: toplumsal cinsiyet, kadın kooperatifleri, ekonomi, kadın güçlenmesi, performans ve başarı

•••••

<http://federgi.ankara.edu.tr>

Women Cooperatives as a Model of Organization: Criticism of Success Criteria in Patriarchal Capitalism

Selma Değirmenci

Independent Researcher (PhD)

[ORCID: 0000-0002-2862-6203](https://orcid.org/0000-0002-2862-6203)

selma.degirmenci@khas.edu.tr

Abstract

The cooperative economy is discussed within the framework of various experiences and approaches whether it will create an alternative in today's economic relations with the historical background. One pillar of these discussions is women's cooperatives. Women's cooperatives are also the subject of women's struggle beyond the question of creating an alternative production space for women. However, the criterion of "success" in the evaluation of women's cooperatives differs. In this study, it will be discussed how the evaluation of women's cooperatives in terms of "success" and performance criteria affects the reproduction of gender-based inequality. Such a discussion will go beyond the macroeconomic perspective and will enable us to reflect on the social and relational context of women's cooperatives and to understand women's cooperatives through concrete subjective experiences, rather than what the "success" criterion of the cooperative model should be. In this study, first of all, the approaches that evaluate women's cooperatives from a macroeconomic perspective will be critically read, and then these cooperative experiences will be discussed in the context of gender-based inequality and gains on the axis of given field studies. These discussions are important in terms of putting forward a sociological perspective and developing a policy by going beyond the economic field.

Anahtar Kelimeler : gender, women's cooperatives, economy, women empowerment, performance and success

• • • • •

<http://federgi.ankara.edu.tr>

Giriş

Kooperatif hareketi, feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişte ortaya çıkmış (Koç 2001), on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplum genelinde yaygınlaşmıştır.¹ Sanayi devriminin yarattığı ekonomik ve toplumsal koşullara bağlı olarak gelişen modern kooperatifçilik (Çetin 2009), kapitalist birikim krizlerinin genişlediği ve derinleştiği yirminci yüzyılda bir dayanışma modeli olarak, özellikle “kalkınma” söylemi ile destek bulmuş ve sermayeden yoksun, geliri düşük dezavantajlı insanların birlikte çalışabilmesi için bir model olarak sunulmuştur.

Bugün de kooperatifler, Türkiye ve dünyada tam da bu krizler çağının bilindik “kalkınma” sloganı olan “yoksullukla mücadele” bağlamında tekrar gündeme gelmiş ve popülerleşmiştir. Günümüzde kooperatifler üzerine gelişen tartışma, asıl olarak bu yapıların kapitalist üretim ilişkilerine ne ölçüde içkin olduğu veya alternatif olabileceği üzerine şekillen-

1 Rochdale Öncüler Derneği' 1884 yılında İngiltere'de kurulan ve bugünün kooperatif modelinin ilk örneğini oluşturan dernektir. Bu tarihten önce Avrupa'nın diğer ülkelerinde de kooperatif örgütlenmelerine rastlanmaktadır. Örneğin, Fransa'da 1831'de ilk kooperatif marangozlarca kurulur ve Almanya'da benzer bir lonca kooperatifi 1847'de kurulur.

mektedir. Kooperatifler, bir yandan aynı ve nakdi değer yaratılması ve bölüşümü açısından kapitalizme içkin işletme modellerini temsil ederken; öte yandan, yaşadığımız ekonomik ve toplumsal kriz sarmalı karşısında dayanışma ve elbirliği kültürünü; kolektif, ortak iyiyi hedefleyen bir örgütlenme potansiyelini barındırmaktadır. Bununla birlikte, kadın kooperatifleri, kapitalizmin salt bir iktisadi sistem olmayıp patriyarkayı da içeren toplumsal bir ilişki biçimi olmasıyla yeniden üretim ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü alanında barındırdığı riskler ve sunabileceği olanaklar açısından da tartışılmalıdır.

Kadınlar, hem genel anlamda kooperatif hareketlerinin gelişiminin teorik ve pratik katılımcıları hem de doğrudan kadın kooperatiflerinin kurucu toplumsal özneleridir. Kooperatiflerin kadınlar için ne ölçüde ve hangi yollarla patriyarkal kapitalist toplumsal ilişkilere bir alternatif oluşturabileceği üzerine halihazırda yürütülen tartışmalardan bahsedilebilir. Çalışmada ayrıntılı aktaracağımız üzere, bu tartışmalar içerisinden öne çıkan bir eğilim, kooperatiflerin patriyarkal kapitalizme karşı bir direnç alanı oluşturduğunu savunurken; bir başka eğilim de bunların verili toplumsal cinsiyet rollerini derinleştiren ve bu şekilde patriyarkal kapitalizmi yeniden üreten yapılar olduğunu ileri sürmektedir.

Bu çalışmada, bu iki zıt eğilimin ötesine geçilerek kadınların kooperatiflerle nasıl ilişkilendiği ve bu yapıların kadınların güçlenmesinde ne gibi etkileri olduğu sorusu toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alınacaktır. Kadın kooperatifleri nedir ya da ne olmalıdır soruları önemli olmakla birlikte bu çalışmada bu sorulara cevap aramak yerine patriyarkal kapitalist sistemin içindeki varoluş biçimleri tartışılacaktır. Bu amaçla öncelikle kadın kooperatiflerinin oluşum dinamikleri; “kalkınma söylemi”ne uyumlu, yukarıdan müdahaleyle oluşan kadın kooperatifleri ve yerel dinamikler ile oluşan, yatay örgütlenmeyle çalışan kadın kooperatifleri olarak iki başlıkta incelenecektir. Çeşitli alan araştırmalarına ve raporlara dayanan bu çalışmada; yerel dinamiklerden ortaya çıkan kadın kooperatifleri ile bir kurum ya da belediye gibi yerel yönetim organlarının dışarıdan müdahalesiyle oluşan kadın kooperatiflerinin ne gibi ihtiyaçlara karşılık geldiği sorgulanacaktır. Makalede konu edilecek özellikle 2000 sonrası çalışmalar; kadın araştırmaları, kadınların gözlem ve deneyimine dayanan yazınlar ve kadın araştırmaları yapan sivil toplum kuruluşlarının raporlarıdır. Ardından, ilgili literatürde ortaya çıkan somut deneyimlerin analiziyle kooperatiflerin -ister yerel dinamiklere isterse dış etkenlere bağlı olarak ortaya çıkmış olsun- salt başarı ve performans ölçütü bakımından değerlendirilmesinin cinsiyete dayalı eşitsizliğin yeniden üretilmesine nasıl etkide bulunduğu irdelenecektir. Kadın kooperatifleri temelde finansal başarı ve rekabet edebilirlikleri üzerinden değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, kooperatif modelinin “başarı” ölçütünün ne olması gerektiği

tartışmasından öte kadın kooperatiflerinin toplumsal ve ilişkisel bağlamı üzerinde düşünmenin daha anlamlı olduğu savunulmakta; böyle bir bağlamın, kadın kooperatiflerini somut öznel deneyimler üzerinden anlayabilmek ve bu hususta ön açıcı bir politika geliştirmek için önemli olduğu ileri sürülmektedir. Böyle bir tartışmanın, kadın kooperatiflerini salt ekonomik kıstaslarla değil; aynı zamanda ev ve işin, ekonomik ve sosyal alanın ayrışmasının ötesine geçmeyi mümkün kılan gündelik yaşam pratiklerinin oluşturulması bakımından da değerlendirmek, böylelikle kadınların patriyarkal kapitalizmin yıkıcı etkilerine karşı geliştirdikleri bu yapılara dair daha bütünlüklü bir bakış açısı ortaya koymak bakımından önemli olabileceği düşünülmektedir. Kooperatifler yapıları gereği farklı dinamiklere uyum gösterecek biçimde örgütlenebilmektedir. Bu önemli tartışmayı açabilmek için öncelikle kadın kooperatiflerinin oluşum dinamiklerinden ve bu oluşum dinamiklerinin başarı kriterini nasıl etkilediğinden bahsedeceğiz.

Türkiye’de Kadın Kooperatifleri ve Oluşum Dinamikleri

Kadınlar patriyarkal kapitalist sistem içinde üretime ve yeniden üretime dahil olduğunda birçok eşitsizliğe maruz kalmaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde sosyal koruma ve kamusal hizmetlerin yerine getirilmemesi, karşılıksız kadın emeğinin görece yaygınlaştırmakta; halihazırda güvencesiz, düşük ücretli işlerde çalışan kadınları krizlerin olumsuz etkilerine açık hale getirmektedir. Eşitsiz iş bölümü, yetersiz sosyal hizmetler ve bakım hizmetleri ile yoksulluk kadınların sürekli bitkin olmalarına, erken bedensel ve ruhsal sorunlar yaşamasına neden olmaktadır (UNwomen 2019).² Matthieu Hély (2013), *There is No Solidarity Economy (Dayanışma Ekonomileri Yok)* başlıklı yazısında sivil toplum kurumlarına devredilen kamu hizmetlerinin dayanışma ekonomileri adı altında kadınların omzuna nasıl yüklendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, sivil toplum kuruluşlarının ve sosyal ekonominin teşvik edilmesiyle kamu hizmetinin geri çekildiğini ve ücret sisteminin kasıtlı olarak kural dışılaştırıldığını dile getirmektedir (2013). Dahası, kadınlar ikili ya da çifte vardiya olarak tanımlanan hem ev içinde hem de ev dışında çalışmakta ve bundan da elde ettiği gelirle yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır.

Patriyarkal kapitalizmde kadınlara “ev içi sorumluluklar”ı yerine

2 UNWomen tarafından “World Survey on The Role Of Women In Development” raporu 2019 yılında hazırlanır. Rapor, yoksulluk oranlarını, yaş ve cinsiyet üzerinden verileri de göstermektedir. Buna göre yoksulluğu en çok yaşayan cinsiyet ve yaş aralığı 25 ile 34 yaşındaki kadınlardır. Yaşamın bu dönemi genellikle birçok kadının aile kurduğu ve çocuk sahibi olduğu döneme denk geliyor. Bunu yaptıkça ücretsiz bakım işine olan talep ve ev harcamaları artıyor. Daha geniş araştırma için bakınız <https://www.unrisd.org/en/> ve <https://www.unwomen.org/en>

getirmek ve “aile ekonomisine katkıda bulunmak” gibi ikili bir görev atfedilmesi, kadınları hayatta kalmak için birbirleriyle ortaklaşmaya ve üretmeye itmektir. Kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin hakim olduğu dönemlerde de ev içi emeğin kadınlar arasında kolektif olarak sağlandığı ve geçmişteki bu ortak çalışma deneyiminin günümüze kadar ulaştığı görülmektedir. Ancak kapitalizm, topluluğun kolektif ihtiyaçları yerine bireyin ihtiyaçlarını ikame etmiş; üretim ilişkilerinde girişimciyi öne çıkarırken, kadının tek başına hane içi işlerden sorumlu olduğu modern aile sistemi, ortak yaşam pratiklerinin yerini almıştır. Bu durum kadınların boş zamanlarının ve hane dışı eylem pratiklerinin kısıtlanmasına neden olmuştur. Öte yandan patriyarkal kapitalist sistemin yarattığı yoksulluk, kadınları gittikçe daha dezavantajlı bir konuma itmiştir. Bu ise bir yandan kadınların kendileri için var olma ve hayatta kalmaya dönük stratejiler geliştirmesine yol açmış diğer yandan kadınların bu dezavantajlı konumlarını onları bizatihi kapitalist girişimciye dönüştürmek yoluyla yönetilebilir kılmaya dönük sistem içi arayışları da ortaya çıkmıştır. Kadınların girişimciliğe teşvik edilmesi ve bu amaçla oluşturulan mikro kredi uygulamaları, uluslararası kurumların geç kapitalistleşen ülkeler için öngördükleri “kalkınma” programlarında içerilmiştir. Ne var ki bu uygulamalar, kadınların dezavantajlı konumunu ortadan kaldırmaktan ziyade bu konumu “sürdürülebilir” kılmaya yönelik olmuştur.

Bununla birlikte kadınların kendilerine yönelik bu uygulamaları patriyarkal kapitalist sistemin öngördüğünün aksine ve uluslararası kurumların önerdiği şirket modelinin ötesine geçecek şekilde yorumlayabildikleri; kolektif yaşam ve ortaklaşa üretim pratiklerini yeniden çağırarak, yatay bir ilişki ağı etrafında birleşen kooperatif yapıları örgütleyebildikleri görülmektedir. Böylelikle bu yapılar, patriyarkal kapitalizmin yol açtığı bireycilik, eşitsiz iş bölümü ve sömürüye dayalı ilişkileri dönüştürmeye yönelik nüveleri oluşturması bakımından bir potansiyel de taşımaktadır.

Çalışmanın başında belirttiğimiz gibi, amacımız ikilikler üzerinden bir tartışma ilerletmek ve bir “kadın kooperatifi” tanımlaması yapmak değil. Ancak sistemin kendini var etme koşullarında kurguladığı kadın kooperatiflerinin kuruluş amacını açık etmeyi önemli buluyoruz. Bununla birlikte kadınları kooperatiflere iten istenci tartışmak önemli olacaktır. Bu başlık altında, kadın kooperatiflerinin “kalkınma” söylemi ile birlikte nasıl ele alındığını ve daha sonra kadınları kooperatifleşmeye yönelten nedenleri konu edineceğiz.

Kalkınma bakış açısı ile yukarıdan ilerleyen kadınların kooperatifleşme süreci

Kadınların emeğinin ücretsiz kullanılarak sömürülmesi, kadınların mülksüzleşmesi ve yoksullaşması bir sistem sorunu olmasına rağmen uluslararası kurumlar ve devletlerin çözüm önerileri bu sistem sorunu- nu çözmek yerine var olan kadın yoksulluğunu kronik hale getirmekte ve yaratılan kadın yoksulluğunu sürdürülebilir bir biçim almasına neden olmaktadır. Buna göre kadınların yoksullaşması, kalkınma reçetesi ile çözülebilecek -sistem yapısına içkin olmayan daha çok sistemi yeterince içselleştirmemelerine bağlı bir sorun alanı- bir mesele olarak değerlendirilmektedir. Bu bakış açısı, sorunu kadınların “yapabilirlikleri”ne indirgemekte ve yoksulluk sorununun yeterince bilgi ve finans desteği ile çözümlenebileceği düşünülmektedir. Sorun “yeterince girişimci olamama”ya indirgeniğinde formül de eğitim ve finans ile çözümlenmeye çalışılmaktadır. Kadınların yoksullaşmasına karşı BM öncülüğünde gelişen formül, bir kalkınma hamlesi olarak sunulan “mikro kredi” programları olmuştur. İlk kez 1983 yılında Bangladeş’te Prof. Dr. Muhammed Yunus tarafından Grameen Bankası’nın kurulması ile başlayan mikro kredi uygulaması bu perspektif ile Dünya Bankası tarafından kalkınma reçetesi olarak sunulmuştur. Mikro kredi projesi, Türkiye’de de yoksullukla mücadele ve kadınları istihdama dahil etmede etkin bir yöntem olarak görülmüş ve 2003’te Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) tarafından Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı (TGMP) yürütülmeye başlanmıştır. Kadın girişimciliği üzerine birçok fon oluşturulmuş ve çalışmalar yapılmıştır.³ Bu çalışmalar arasında sayacağımız Çivici (2007) tarafından hazırlanan “Türkiye’de Kadın Girişimci: 2007 Durum Raporu” Türkiye genelinde yapılan anketlerle oluşmuştur ve çalışmada, kadınların finansman sorunlarına bir çözüm yolu olarak, mikro kredi yöntemi önerilmiştir. Gülçubuk ve diğerlerinin 2011 yılında yaptığı “Türkiye’de Kırsal Alanda Kadının Girişimciliğini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Kadınların Bu Konuda Güçlendirilmesine Yönelik Politika Önerilerinin Geliştirilmesi” projesi de bu amaçla hazırlanmıştır (Gülçubuk vd. 2011). Ancak tüm teşviklere rağmen mikro kredi finansmanı kadınların yoksullaşmasına engel olamamış, hatta bazı çalışmalarda mikro kredileri ödeyen kadınların daha da yoksullaştığı saptanmıştır (Aşkın ve Barış 2015). Kadınların karşı karşıya kaldığı toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, kapitalist üretimin yarattığı sınıfsal eşitsizlikleri ve tüm diğer kesişimsellikleri dikkate almadan yapılacak çalış-

3 Kadın girişimciliği için bakınız. Yetim N., “Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler”, Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt 2, Sayı 1: (2002). Yağcı, F, Ve Bener, Ö., “Girişimci Kadınların Demografik ve Genel Karakteristikleri ile Kadınları Girişimciliğe Motive Eden Faktörler”, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi- Bilgi, Bahar 2005, ÖĞÜT, A., “Türkiye’de Kadın Girişimciliğinin ve Yöneticiliğinin Önündeki Güçlükler: Cam Tavan Sendromu”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi Haziran 2006, Cilt 1.

malar kadınların yoksulluğunu daha da derinleştirecektir.

Özetle, kadın girişimciliği üzerinden yükselen politikalar özellikle “kalkınma ve yoksullukla mücadele” iddiası taşımaktadır. Uluslararası kurumlar ve devletler yine kalkınma ve yoksullukla mücadele söylemiyle ve mikro kredi politikalarına benzer şekilde bu defa da “kooperatifçiliği” kadınlara çözüm yolu olarak sunmaktadır. Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD), Dünya Bankası (DB) başta olmak üzere, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN-Women) gibi kurumlar özellikle kırsalda kadın istihdamının artması ve yoksulluğun azalması için kadın kooperatifleşmesini desteklemekte ve fonlamaktadır. Mikro kredilerde olduğu gibi uluslararası kurumların şekil verdiği biçimde bir işletme ve şirket modeli olarak “kooperatifçilik” geç kapitalistleşen ülkelere yoksulluğa karşı mücadele için önerilmektedir. Türkiye de bu ülkelerden birdir ve hem DB hem de BM tarafından sağlanan kooperatif fonlarını almaya talip olmaktadır.

Kadınların yoksullaşmasına karşı uluslararası kurumlar tarafından önerilen kooperatifler yine patriyarkal kapitalizmle mücadele yerine kadınların eğitimsiz ve yeterince girişimci olmaması ön kabulü ile planlanır ve işletme mantığı ile dizayn edilir. Benzer bir şekilde Türkiye’de karşılık bulan ve 2012 yılında yürürlüğe giren yasada da kadın kooperatifleri toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak düzenlenmiştir. Aşağıda alıntısını yapmış olduğumuz Bakanlık açıklamasına göre Türkiye’de yasalaşan kadın kooperatiflerinin faaliyet alanları yine kadınlara ağırlıklı olarak atfedilen işlerden oluşmaktadır.

Ayrıca, ortaklarının ve ortağı olmayan kadınlar için dikiş, nakış, keçe yapımı, seramik ve cam yapımı, el ürünleri tasarımı, moda tasarım, takı tasarımı, ev yemekleri ve unlu gıda yapımı, pasta çikolata yapımı ve süslemeciliği gibi üretime yönelik beceri kurslarının açılması, eğitim programları düzenlenmesi, yine kooperatifin amaç ve konusunun gerektirdiği işletmeler, imalathaneler, atölyeler, sosyal tesisler, misafirhane, öğrenci yurdu ve benzeri tesisleri kurulması ve işletilmesi mümkün olacaktır...Sonuç olarak, Kadın kooperatifleri; dar gelirli kadınlara yönelik ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan yeni fırsatların oluşmasına olumlu etki yapacaktır (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı 2012, 2).

Türkiye’de kooperatifler mevzuatına göre kadın kooperatifleri bir işletme olarak ele alınmakta ve kadınlar birer “girişimci” olmaya yönelmektedir. Hatırlatmakta yarar var ki, 2000’li yıllarda tartışılan mikro kredi ile başlayan kadın girişimciliği üzerine yapılan tartışmalarda benzerlikler mevcuttur. Kadın girişimciliği üzerine yapılan bir alan çalışmasında kadın girişimcilerin sıkıştıkları alanlardan bahsedilir ve bu alanların halı ve

kilim dokumacılığı, temizlik, dikiş-nakış, çocuk bakımı, güzellik merkezi vb. kadının toplumsal cinsiyet rolüne uygun olarak düzenlendiği belirtilmiştir (Gülçubuk vd. 2011, 44). Benzer bir biçimde kadın kooperatifleri yasasında, kadınlardan beklenen, yüksek ekonomik başarıya odaklanması, sermaye birikimi sağlaması ve kooperatifi bir işletme olarak görmesidir (Sefer 2019, 120). Devlet ve uluslararası kurumlar tarafından verilecek fonların, işletme koşullarını sağlayan “girişimci” özelliğine uygun kadınlara ve kadın kooperatiflerine verileceğini söylemek güç olmayacaktır (Sefer 2019).

Kooperatifler sadece bir işletme modeli olarak tasarlandığı takdirde bu durumun sisteme içkin sorunlar yaratacağı açıktır. Tüm bu düzenlemeler ve uygulamalar kadınların yoksulluğuna ve müsküzleşmesine çare olarak sunulurken, aynı anda yoksulluğun ve eşitsizliğin derinleşmesine sebep olan mekanizmalar halini alabilmektedir. Şimdiye kadar aktardığımızdan anlaşılacağı üzere hem uluslararası kurumlar hem de siyasi iktidar, kadınları ister küçük işletme ister kooperatif, belli alanlara sıkıştırarak patriyarkal kapitalist üretim şeklini devam ettirme eğilimiyle sürece müdahale etmektedir. Fakat kooperatifler, tarihsel birikimleri ve ortaya çıkış nedenlerine paralel olarak hem dayanışmacı, yatay ve kolektif çalışma alanları yaratan, hem de sosyal hak ve güvenceler sağlayan yapılarıdır. Bu nedenlerle kadınların kooperatif modeline dair inançlarının ve isteklerinin devam ettiğini söyleyebiliriz. Bir sonraki başlıkta aktarılacağı üzere, kooperatif örgütlenmeleri kadınlar tarafından bir seçenek olarak görülmektedir.

Kadınları Kooperatifleşmeye Yönelten Nedenler

Tüm bu şirketleşme ve kadınları yine kadın işlerine hapsedme eğilimlerine rağmen kooperatif tartışmaları kadınlar arasında hâlâ sahiplenilmektedir. Ana akım söylemlerdeki kadın kooperatiflerinin girişimci olma eğilimi ve kadınların yerelde başlattıkları kooperatif dinamikleri çelişkili bir durum oluşturmakta ve haklı bir tartışmayı beraberinde getirmektedir: Kadın kooperatifleri kadınların öz örgütlenmeleri için fırsat alanı mı yoksa kadınları yine toplumsal cinsiyet rollerine hapseden ve yoksulluğu sürdürebilir kılan bir yerde mi durmaktadır? Açık olan, kadınların kendi içinde yürüttüğü bu önemli tartışma, “mikro kredi” uygulaması için açılmamış “kadın kooperatifleri” tartışmalarında açılarak geniş bir karşılık bulmuştur. Kadınların kendi içinde yürüttükleri bu tartışma, mikro kredi uygulaması alanından ziyade kadın kooperatifleri alanında geniş bir karşılık bulmuştur. Kadınlar, bireysel girişimciliği özendiren, kendilerini kapitalist girişimcilere çevirmeyi amaçlayan ve işçi işveren ikilemine hapsedilmelerine sebep olan mikro kredi uygulamalarını kullanmak yerine daha önce deneyimledikleri alanlarda tanıdığı diğer kadınlarla ortak çalışma

sağlayan kooperatiflere yönelmeyi tercih etmektedirler. Bu da tartışmaları sadece kapitalist üretim alanına sıkıştırmadan daha geniş perspektifte ele almamızı olanaklı kıldı. Türkiye’de 1999’da ve özellikle de 2000’li yılların başında kadın kooperatifleri yerel örgütlenmelerde daha geniş biçimde tartışılmaya başlanmıştır (KEDV 2015; KEIG 2018). Kadınlar, kendi yerel dinamiklerine dayanan örgütlenmelerinde kooperatif modelini benimsemiş ve sistemin handikaplarını yine kendi aralarında birleşerek aşma eğilimi göstermişlerdir. Yapılan geniş alan çalışmasında kooperatiflerin, kadınların ihtiyaç duyduğu yerel, erişilebilir ve esnek ev ve bakım hizmetlerinin sağlanmasında önemli rol oynadığı (Atakan ve Çoban 2022) tespit edilmiştir. Dahası, çoğu kadın için kooperatiften elde ettiği gelirin bağımsız ilk geliri olduğunu ve bu gelirin hem hane halkı hem de özdeğerleri açısından önem taşıdığını söyleyebiliriz (Duguid vd. 2015, 19-20).

Kadınları kooperatif oluşumuna iten en önemli nedenlerden biri de kendi yaşamlarının zorunlu koşulları ile ev içinde öğrendikleri bilgileri ekonomik ve sosyal bir karşılığa çevirebilmeleridir. Biraz daha açacak olursak, kooperatifte çalışan kadınlar ev içinde karşılıksız olarak yaptıkları; yemek, temizlik, çocuk ve yaşlı bakımı, bahçe tarımı ve hayvan yetiştiriciliği gibi alanlar üzerinden maddi gelir sağlamayı amaçlamaktadır (Soysal Al 2020, 232). Kadınların cinsiyetçi işbölümü nedeniyle ilk elden bildikleri ve uzmanlaştıkları konu üzerinden kooperatif kurmaları elbette ki kadınların ilk refleksi olacaktır (Atakan ve Çoban 2022). Kadınların kooperatifler aracılığıyla ekonomik gelir sağlamaları önemli etkidir. Örneğin, tarımsal üretim alanında kadın çiftçilerin kooperatifleşme fikrine katılmalarının temel motivasyonunun kredi sağlama, girdi temin etme ve pazarlamaya yardımcı olma gibi çoğunlukla finansal nedenlerle olduğunu dile getirmeliyiz (Hazneci vd. 2012).

Kadınların kooperatifleşmeye daha olumlu bakmasını sağlayan bir diğer konu da sosyal sigorta haklarına erişim meselesidir. Dünya genelinde 384 kişi ile yapılan görüşmeler sonucunda oluşan Uluslararası Çalışma Örgütü’nün raporuna göre, görüşülen kişiler kooperatiflerin kadınlar için avantajlarını birbiriyle örtüşen ve birbirini güçlendiren üç kategoriye ayırmaktadır: istihdama erişim, iyileştirilmiş çalışma koşulları ve sosyal yardımlar (Uluslararası Çalışma Örgütü, 2015). Kadınlar güvencesiz çalışma koşullarının uzun dönemli sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bunların başında da emeklilik ve sağlık sigortası gelmektedir. Birçok kadın düşük ücret ve kötü çalışma koşullarına sigortalı çalışma şartı ile razı gelmektedir. Kooperatiflerin üyelerini sigortalı gösterebilmesi bir başka itici güç olarak da karşımıza çıkar (Atakan ve Çoban, 2022).

Kadınları karma kooperatifler yerine kadın kooperatifine iten başka bir faktörün de karma kooperatiflerin kadınların katılımına gösterdi-

ği direnç olduğu söylenebilir (Kurşuncu ve Yılmaz 2020). Bazı yerelerde kadınlar ilk kooperatifleşme süreçlerinde, daha önce yerleşim yerlerinde kurulan kooperatiflere yönelmiş olsalar da bu eski kurulan karma kooperatiflerde bulunan erkeklerin kadınların katılımına direnç gösterdiği ve güç ilişkilerini sarstıklarını söyleyerek kadınları dâhil etmedikleri belirtilmiştir (Kurşuncu ve Yılmaz 2020, 151). Benzer bir biçimde Tokur'un yaptığı çalışmada Kavar havzasında kurulan kooperatiflerde özellikle evlenmemiş genç kadınların kooperatife kabul edilmediği görülmektedir. Bunun gerekçesi genç kadınların evlendiğinde eşinin köyüne gidip orada yaşamaya devam edeceği ve aile mülkiyetinin erkek tarafında kalması gibi nedenler olarak sıralanmakta ve açıkça toplumsal cinsiyet kodları ile genç kadınların kooperatife alınmamaları olarak belirtilmektedir (2020, 265).

Toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle elde ettiği bilgi ve tecrübeyi finansal kaynağa çevirebilecek olanağı tanıyan ve sosyal güvence (sağlık sigortası ve emeklilik) olanakları oluşturan kooperatifler, çalışma saatlerini kadınların istediği biçimde organize etmelerine de imkan sağlamaktadır. Çalışma koşullarının etkilerine dair farklı alanlarda yapılan çalışmalar mevcuttur (Serinlikli 2019; Kurşuncu ve Yılmaz 2020; Nizam 2019). Toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak ev içindeki bakım işlerinden sorumlu genç kadınların çoğu çocuk bakımı nedeniyle evde kalmakta (Kurşuncu ve Yılmaz, 2020); bir yandan da köylerde bulunan genç nüfus daha iyi yaşam koşulları, eğitim ve tarım dışı sektörlerde çalışmak amacıyla ilçe merkezlerine göç etmekte bu nedenle köylerindeki genç nüfus üretim ve pazarlama faaliyetlerine çok fazla katılım gösterememektedir (Serinlikli 2019). Ev içi işlerin devredilemediği bir durumda ise kadınlar birbirlerine çalışma saatleri konusunda dayanışmacı davranabilmektedir. Ev içi yenden üretim kadınlar tarafından yapıldığı müddetçe kadınlar kooperatife katılımı devam ettirebilmek için öncelikle ev içindeki toplumsal cinsiyete dayalı işlerini yerine getirmek zorunda kalmaktadırlar.⁴ Bu nedenle de çalışma saatlerini her kadının öznel durumuna göre organize edilebilmesi ve dayanışma gösterilmesi süreklilik adına önemli olmaktadır.

Kadınların birlikte çalışmayı rahatlıkla deneyimlediği kooperatiflerde de toplumsal cinsiyet rollerinden muaf olmadığını, doğasında alternatif iş bölümü yaratmadığını ve yaygın toplumsal kabuller ve eşitsiz ilişkilerin bu oluşumlar içinde de yeniden üretilme potansiyeli taşıdığını söylemeliyiz (Yaman 2019, 29). Bununla birlikte kadınların kooperatif çalışmalarına neden eğilimli olduğunu anlamaya çalışmanın tartışmamız açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Meseleyi sadece "politik kadınların" değişim yapabileceği ve politikanın fikri bir alandan geliyeceği varsayımını

4 Bu durum kadınları çifte vardiyaya iten koşulları yaratabilir. Çifte vardiya işleri yorucu olmaya başladığında vazgeçilen çoğunlukla kooperatif çalışmaları olmaktadır.

ön kabul olarak almamız, diğer bir deyişle, kadın kooperatiflerinin politik bir tutum içinde olmadığı müddetçe toplumsal cinsiyet rollerini sürdüreceğini dile getirmemiz (Kahraman 2021) politik indirgemecilik olacak ve kadınların ayakta kalma stratejisini ve daha iyi bir yaşam için talep ettiklerini görmemizi engelleyecektir. Politik indirgemeci bakış açısı “eylemin” devrimciliğini ya da direnişini görmemizi de engelleyebilir. Tam da bu noktada, kadınların gündelik hayatta verdikleri kararların nedenleri feminist politika için önemli olacaktır. Kooperatifler, kadınlara ortak çalışma alanı sunması, sosyal haklara erişim sağlaması ve kendine zaman kalma olanağı tanıyan çalışma koşulları yaratması ile birlikte düşünüldüğünde, kadınların kooperatiflere neden daha olumlu baktığını tartışmaya açmak önemlidir. Kooperatif örgütlenmeleri özü itibarı ile yatay, patronsuz ve kolektif bir yapı taşır. Bu da biçimsel olarak kadınların yaşam koşullarının bütünsel olarak iyileştirilmesi açısından potansiyel barındırmaktadır. Kadınlara kolektif alan ve boş zaman bırakması nedenleriyle de kapitalist üretim sisteminin bir başka örgütlenmesinin sağlamadığı yaşam standartlarını sunabilmektedir.

Kooperatifler, sisteme içkin olma yönelimine rağmen dayanışmacı, eşitlikçi ve yatay örgütlenme olanakları sağladığı için kadınların hem kapitalizme hem de patriyarkal sisteme karşı mücadelesinde ekonomik ve sosyal yapılar olarak güçlü bir potansiyel taşımaktadır. Bu potansiyeli görebilmek ve doğru değerlendirebilmek için kadın kooperatiflerini değerlendirdiğimizde sistemin başarı kriterleri ile ele almamız gerekmektedir. Kadın kooperatiflerinin başarılı olup olmadığının değerlendirilmesi de cinsiyetçi ve kapitalist argümanlarla yapıldığında bizi sorunlu bir bakış açısına çekecektir. Kadın kooperatiflerinin değerlendirilmesi de tam da bu aşamada politik bir önem taşımaktadır. İster kadınların kendi iç dinamikleri ve patriyarkal kapitalist mücadele içinde doğmuş olsun ister kalkınma ve girişimcilik önermesi ile dışarıdan destek alarak kurulmuş olsun her bir kadın kooperatifi benzer kapitalist kriterlerle değerlendirilmektedir. Bu da temelde finansal başarı ve rekabet edebilirlik üzerinden ilerlemektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu çalışma kadın kooperatiflerinin başarı ölçütlerini sıralamayı amaçlamamakta hatta başarı söylemini kapitalist ve cinsiyetçi bağlamından çıkararak kullanma niyeti taşımaktadır. Bunun için de kadın kooperatiflerinin bütünlük içinde var olduğunu, toplumsal bağlamından koparmadan her bir kooperatifi ve kooperatife üye olan kadınları kendi bağlamında değerlendirmek gerektiğini dile getirmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle bir sonraki başlığımızda kooperatiflerin değerlendirilme biçimlerinin cinsiyetçi yapısı tartışmaya açılacaktır. Bu tartışma kadın kooperatiflerini anlamamız ve yeni politikalar geliştirmemiz için önemli olacaktır.

Kooperatiflerin “Başarı” Ölçüsünün Cinsiyetçi Yapısı

Ulusal ve uluslararası kurumlar temelde kooperatifi bir işletme olarak değerlendirmektedir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi ulusal ve uluslararası kurumlar için kadınların yoksullaşma nedeni patriyarkal kapitalizm değildir. Buna göre sistemin sorunu yoktur, sorun olan kadınların bilgi, deneyim ve finansman yetersizliğidir. Yeterince ve olması gerektiği gibi sisteme entegre olamayan kadınların yoksulluğu sorunu için mikro kredilerde olduğu gibi sorun şirketleşerek çözülebilir kabul edilir. Kooperatifleri de böyle değerlendirdiğimizde girişimci kriterleri daha doğru bir ifade ile “başarılı” girişimci özellikleri öne çıkaracaktır.

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’nın yürüttüğü “Kadın Koop” projesini inceleyen Sefer (2020, 123), “girişimci” ruha sahip olan kadınların bu proje çerçevesinde desteklendiğini belirtmekte ve “yenilikçi, cesur, risk alan ve bağımsız” girişimci özelliklerine sahip olmayan kadınların ötekileştirildiğini söylemektedir. Başarılı bir girişimci kadının, toplumsal cinsiyet rolleri düşünüldüğünde “erkeklik” cinsiyet kimliğine dair toplumsal cinsiyet rolleri olan “cesur, risk alan ve bağımsız” özelliklerine sahip olduğunda başarılı olacağı ön kabulü mevcuttur. “Rekabet edebilirlik” bir erkek rolü olarak toplumsal cinsiyet rollerinde kodlanmakta ve rekabet edebilme olumlu anlamda kullanılmaktadır. Walker’a göre rekabet yerine iş birliği kadınlar için daha karşılık bulan ve anlam kazanan bir tanımlamadır. Rekabet/iş birliği ikiliğinin yanlış olduğu üzerine yapılan çalışmalarda, ikilik çözüldüğünde, rekabetçi (eril) ve işbirlikçi (dişil) olarak görülen faaliyetler birbirini dışlamaz, aslında birbirlerine bağımlı oldukları dile getirilmektedir (Walker vd. 2019).

Kadınlar için kooperatifler, ekonomik kıstaslarla ölçülen, aile yaşamını izole eden bir alan değildir. Tersine, gündelik yaşamlarıyla bütünleştirdikleri ve gündelik aktivitelerini gelir getirici hale sokmayı amaçladıkları daha bütünlüklü bir yerde durmaktadır (Nizam 2019). Elbette ki kadınlar gelir elde etmek için kooperatiflere yönelmektedir, ancak kadınlar için kooperatifler bundan ibaret değildir. Bu nedenle kooperatifler kadınlar için bir yanıyla ekonomik gelir elde edilebilecek bir yapıyken bir yanıyla da toplumsal ilişkilere etki edecek örgütlenme biçimi olarak görülmektedir. Kadın kooperatifleri, salt kapitalist üretim ilişkilerine içkin bir bakışla analiz edilemeyecek durumdadır. Bu nedenle, kadın kooperatiflerini toplumsal bütünlük içinde değerlendirmek önemlidir. Bunlara ek olarak, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri çerçevesinde konuyu ele alan ve kadınların kooperatifleşme sürecinde belirlediği hedefler ile erkeklerinkinin aynı olmadığını saptayan çalışmalar da mevcuttur. Atakan ve Çoban’ın yaptığı çalışmada (2022), kadınların kendini daha güçlü hissetmesine rağmen ekonomik faaliyetlerde sorunlar yaşadığı belirtilmektedir:

Örgütlenme ve gelire erişim açısından dezavantajlı grupta bulunan kadın ortaklar için kooperatifler, küçük ölçekli yerel çözümler sunmakta ve hem ev içi hem de ev dışındaki yaşantılarında bir güçlenme dinamiği yaratmaktadırlar (30).

Bu güçlenme dinamikleriyle birlikte çalışmada kooperatiflerin en tipik sorunları aşağıdaki sorunlar sıralanmaktadır.

...düzenli ve yeterli gelir sağlamaya elverişli olmayan sektörlerde faaliyet göstermeleri, iş ve örgüt yönetimi kapasitesindeki zayıflıklar, sermaye ve finansmana erişimde zorluklar, diğer kooperatifler ile yeterli iş birliklerinin geliştirilememesi... (30).

Tüm bu sorunlarla birlikte çalışma, finansal sorunlarla uğraşmalarına rağmen kadınların kendilerini kooperatifler yoluyla güçlendirdiklerini belirtmektedir (Atakan ve Çoban 2022).

Kadın kooperatifleri ile kadının güçlendirilmesi arasındaki ilişkiyi Türkiye’de kurulan kooperatifler üzerinden inceleyen bir başka çalışmada, kadınların ataerkil normlar ve neo-liberal politikalar altında güçlenmeyi nasıl ve ne ölçüde deneyimlediği araştırılmıştır (Çınar 2020). Bu çalışma kadın kooperatiflerini sadece kapitalist ilişki formlarında değil aynı zamanda patriyarkal ilişki formlarını da içine katarak görmediğimizde sorunları açık bir şekilde algılamayacağımızı göstermektedir.

Kadınların kooperatifler aracılığı ile güçlenmesinde öncelikle kooperatife aktif katılımlarının sağlanması gerekmektedir (Nizam 2019).⁵ Kadınlar kooperatife katılım sağlamak için kapitalist ve patriyarkal sistemin tüm zorluklarıyla başa çıkmak zorunda kalmaktadır. Bunların başında da çifte vardiya diye adlandırabileceğimiz ikili sömürüyle başa çıkılması gelmektedir. Ev içi karşılıksız emekle birlikte düşünüldüğünde kooperatifte çalışan kadınlar çifte vardiyaya hatta üçlü vardiyaya maruz kalmaktadır.⁶

5 Burada kadın kooperatifleri içindeki hiyerarşiden de bahsetmekte yarar var. Nizam’ın aktardığı ve Hindistan’da kadın kooperatifleri üzerinden yapılan çalışmada, yalnızca kadın kooperatiflerinden oluşan tarım kooperatifleri ile karma tarım kooperatifleri incelenmiş, kadın kooperatiflerinde aktif katılımın çok daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte tarımsal alanda faaliyet gösteren bir kooperatifte, kooperatif üyelerinden toprak sahibi ya da yerel yönetim/siyasi partilerden katılım, kooperatife aktif katılımı etkilemektedir (2019). İrem Soysal AP’ın Türkiye’de kadın kooperatifleri üzerine yaptığı çalışmasında belirttiği gibi, eşinin üzerine kayıtlı olan küçük zeytinlik ile kooperatife katılan bir kadınla hiç toprağı olmayan bir kadının kooperatifteki örgütlenme biçimleri ve aidiyetleri aynı olmamaktadır (2020, 231).

6 Türkiye’de özellikle sosyalist feministlerin kavramsal olarak kullandığı “Toplumsal Yeniden Üretim” süreci kadınların hane içinde karşılıksız olarak yaptığı üç faaliyetten bahseder a- türün biyolojik üretimi, b- emek gücünün yeniden üretimi ve b-tedarik ve bakım ihtiyaçlarının

Çifte vardiya ile kadınlar hem ev içinde hem de ev dışında çalışmaktadır. Çift vardiyaya ek olarak başka bir tanımlama daha yapılmaktadır: üçlü vardiya. Üçlü vardiya kavramı, kadınların hem ev içi emek sömürüsüne hem de ücretli işçi sömürüsüne maruz kalırken bir yandan finansal açıdan anlamlı bir karşılık almadan farklı farklı sosyal ve ekonomik nedenlerle içinde de var olmak istediği kooperatif, vakıf ya da sosyal kurumlarda emek harcaması durumunu, ifade etmektedir. Üçlü vardiya olarak tanımlanan bu durum, kadınların çifte vardiyalarına bir de kooperatiflerdeki çalışmalarının eklenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu durum ise kadınların zaman ve enerji konusunda sorun yaşamalarına neden olmaktadır. Üçlü vardiyaya maruz kalan kadınlar beden ve zihin yorgunluğu ve işlere yetişememe nedeniyle öncelikle kooperatiften uzaklaşmaktadır. BM desteği ile Meksika'da kurulan kadın kooperatifi bu üçlü vardiyanın yarattığı sorunları ortaya koyan bir örnektir (Nizam 2019). Kurulan kadın kooperatifi bir süre sonra kapanır ve yapılan inceleme raporlarında kapanma sebebi olarak kadınların eko-turizm işini bilmedikleri belirtilir. Ancak bir süre sonra derinlemesine yapılan görüşmelerden çıkan sonuçta asıl sorunun ev içi işlerin ve kadınların kooperatif dışında diğer ücret karşılığı yaptıkları işlerin yoğun temposu nedeniyle kooperatife zaman ayıramadıklarını belirtmektedir. Aynı raporda toplumsal cinsiyet rollerinin baskın eşitsizlikleri karşısında erkeklerin kadınlardan beklentileri öncelikle ev ve çocuk bakımı olduğunu, bu nedenle kadınların ilk olarak hane içindeki beklentileri karşıladıklarını, sonra işe gittiklerini ve boş zamanlarında kooperatife zaman ayırabildiklerini açığa çıkarmıştır (Nizam 2019). Bu üçlü yapı ise kooperatife ayrılan emeğin yeterli olmamasını beraberinde getirmiş ve kooperatif deneyimi olumsuz sonuçlanmıştır.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini görerek bir çalışmaya başlamak ve bu zorlukları aşan bir yerden kooperatifleri inşa etmek önemlidir. Başarının nasıl değerlendirildiği de buna bağlı olarak değişecektir. Meksika'daki kapanan kooperatif sonrasında kadınlar kooperatif deneyimlerinde güçlendiklerini ve kendilerine olan inançlarının arttığını söylerken, erkekler kadınların başarısız olduklarını dile getirmiştir (Nizam 2019). Benzer şekilde H. Yunus Taş ve Esra Nur Kazar'ın (2019) İstanbul'da kadın kooperatiflerinde çalışan 18 kadınla yaptığı yarı yapılandırılmış görüşmede, kadınlar kooperatife dair algılarının sosyal fayda ve birliktelik olduğunu dile getirmişlerdir. Yapılan görüşmelerdeki alıntıların gösterdiği gibi kadınların kendilerini kooperatifte daha özgür ve daha iyi hissettiği ayrıca kooperatifi daha bütünlüklü ve geniş tanımladığıdır. Bu aşamada güçlenmeyi tek başına maddi bir başarı değil kamusal alanda görünürlük ve kendi konumlarının güçlenmesi olarak dile getirmektedirler. Kur-

yeniden üretimi. Yaşamsal önemdeki tüm bu faaliyetler çoğu zaman görülmezdir ya da önemsizleştirilir. Bununla birlikte bu işler kadına ücret, emeklilik ya da sosyal güvence sağlamaz.

şuncu ve Yılmaz'ın alan çalışmasında ortaya koyduğu, kadınların “kahve önünden başı dik geçme” söylemi kadınların öz güvenleri ve güçlenmelerine dair bir olgu olarak okunmaktadır. Ayrıca yine aynı çalışmada kadınların ürünlerini satmak için ayrılan yerin köyün merkezi olmasından dolayı nasıl görünür olduklarını da dile getirdikleri kritik bir bulgudur (2020, 165). 2015 yılında Diguind vd. yaptığı alan çalışmasının sonucunda, kadın kooperatiflerinin etkisinin kadınları güçlendirme ve işgücüne katılım yoluyla gelir etmelerinin desteklenmesi olarak kadınlar tarafından yorumlandığını belirtmiştir.

Naomi Black, Kadın Kooperatifleri Loncası'ndan⁷ bahsettiği çalışmasında birliğin önceliğinin kadın örgütlenmesi ve amacının ise iş birliğinin ilerlemesi olduğunu belirtir. İngiltere'de faaliyet gösteren loncaların önceleri feministler tarafından pek ilgi görmediğini belirten Black, aslında, feminizm ve kooperativizmin, yüz yılı aşkın bir aktivizm ürettiğini ve tüketici kooperatifi hareketiyle etkili bir sosyal feminizmi desteklediğini söylemektedir. Black, kooperatif hareketinin, hızla büyüyen bir örgütsel destek sağladığını dile getirir (Black 2019, 107-108).

Daha geniş coğrafi alana ve kadın kooperatiflerine ulaşan Uluslararası Çalışma Örgütü, kooperatifler biriminin yaptığı alan çalışmasında kadınlar kooperatiflere dahil olduktan sonra yeni ve daha üretken emek faaliyetleri gerçekleştirdiklerini ve daha yüksek gelir elde ettiklerini bildirmektedir. Kadınlar ayrıca, kooperatiflere katılmanın ortak bakımı ve evdeki karar alma süreçlerini artırdığını ve topluluk işlerine katılımlarını iyileştirdiğini raporda belirtilmektedir (Uluslararası Çalışma Örgütü 2015).

Tüm bu çalışmalar kadınların günümüzde yaşadığı ve deneyimlediği kooperatifleşme sürecinin dönüştürücü niteliğini bizlere göstermektedir. Deneyimlerin bize aktardığı gibi herhangi bir kadın kooperatifinin başarı ya da başarısızlığını değerlendirmek, genel geçer yargıların ötesinde, kooperatifin bulunduğu coğrafya, kadınlar ve yapılan işe göre değişebilir. Bu nedenle tek bir ölçüt ile “başarı” değerlendirmesinde bulunmak sorunlu olabilir. Bununla birlikte kadınların kendilerini nasıl gördükleri ve kazanımlarını açıklamaları da önemli bir kriter olarak sayılabilir. Yazıda kısaca bahsettiğimiz dayanışma pratiklerinin içinde var olan bir direnç ve öz yönetim mekanizması olarak kooperatifçiliğin kapsayıcılığı ve sürekliliği yine kadınların bu alanda var olmalarına bağlıdır.

7 Grubun ilk adı (İşbirliğinin Yayılması için Kadınlar Birliği) 1884'te Kadın Kooperatifi Loncası olarak değiştirildi. 1963'ten beri unvanı Kooperatif Kadınlar Loncası'dır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kadınlar uzun süredir patriyarkal kapitalizmin yarattığı çoklu krizlere karşı mücadele vermekte ve kooperatifler de bu mücadele örgütlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmada kadın kooperatiflerinin kadın örgütlenmeleri içinde nasıl bir ihtiyaca karşılık geldiğini açıklamaya çalıştık. Kadınların üretim ve yeniden üretim alanından çekilmeden, istedikleri koşul ve zamanlarda çalışmalarına olanak sağlayan kooperatifleri sadece bir işletme olarak değerlendirmek hatalı olacaktır. Kadınlar, kooperatiflere daha kolay adapte olmakta, maddi gelir sağlayarak sosyal güvenlik, emeklilik gibi sosyal haklarına ulaşım imkânı bulabilmektedir. Doğal olarak kadınlar kapitalist çalışma koşullarının yıkıcı etkilerine maruz kalmadan ya ev ya iş ikilemine düşmeden kooperatiflerde devam edebilmektedirler. Kadınlar, ekonomik gelir getiren bir iş yükü içinde tüm yaşamlarını iş odaklı geçirmek yerine sosyal yaşamlarını devam ettirerek iş ve sosyal haklarını elde edeceği kurumsal yapılar talep etmektedir. Bu noktada kadın kooperatifleri kadınlar için anlamlı ve avantajlı görülmektedir.

Çalışma içinde aktardığımız gibi, sadece “feminist politikaya sahip kadınların” değişim yapabileceğini ön kabul olarak almamız, diğer bir deyişle, kadın kooperatiflerinin politik bir tutum içinde olmadığı müddetçe toplumsal cinsiyet rollerini sürdüreceğini dile getirmemiz, politik indirgemecilik olacak ve kadınların ayakta kalma stratejilerini ve daha iyi bir yaşam için talep ettiklerini görmemizi engelleyecektir. Daha önce bahsettiğimiz çalışmaların gösterdiği üzere kadınlar, kooperatiflere dahil olduklarında kendilerini daha bağımsız hissetmekte ve toplumsal konularının güçlendiğini dile getirmektedir

Daha önce dile getirdiğimiz gibi bu çalışma, kooperatif modelinin “başarı” ölçütünün ne olması gerektiği tartışmasından öte kadın kooperatiflerinin toplumsal ve ilişkisel bağlamı üzerinde düşünmenin daha anlamlı olduğunu savunulmaktadır. Böyle bir bağlam, kadın kooperatiflerini somut öznel deneyimler üzerinden anlayabilmek ve bu hususta ön açıcı bir politika geliştirmek için önemlidir. Kadın kooperatiflerini kapitalist bir başarı öyküsüne indirmek verim ve kâr kısılcasına sokmak anlamına gelecektir. Herhangi bir kadın kooperatifinin başarı ya da başarısızlığını değerlendirmek genel geçer yargıların ötesinde kooperatifin bulunduğu coğrafya, kadınlar ve yapılan işe göre değişebilir. Bu nedenle tek bir başarı ölçütü vermek sorunlu olacaktır. Elbette ki tekil deneyimlerin ortak bileşenleri bulunabilir ve bu bağlamda belli ortaklıklar öne çıkabilir. Ancak akılda tutulması gereken, tüm kesişimsellikleri ile farklı üretim süreçlerinden oluşan toplumsal formasyonlarda yaşananları “aynı” gibi görmek yerine ortaklıkları görebilmektir. Günümüzde birçok alanda olduğu gibi

kooperatifler hakkında da kadın araştırmacıların yürüttüğü toplumsal cinsiyet perspektifi ile yazılmış çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların ışığında ortaklaşabilecek değerleri oluşturma potansiyelimiz olduğunu söyleyebiliriz.

Bu noktada kooperatif örgütlenmesinin sadece bir işletme olarak değil sisteme karşı bütünlüklü bir örgütlenme modeli olarak potansiyeller taşıdığını, ancak hiçbir örgütlenme modelinin patriyarkal kapitalizmden muaf ya da azade yapılar olmadığını bilerek hareket etmemiz gerektiğini kolaylıkla söyleyebiliriz. Tüm bunlarla birlikte, kadın kooperatiflerinin durumu değerlendirilirken -özellikle de kadın ve doğanın özgürleşmesi tartışması bağlamında- patriyarkal kapitalist sistemin başarı kriterlerine düşmeden yapılması önemli olacaktır. Aksi durumda patriyarkal kapitalizmin yıkıcı etkilerine karşı bütünlüklü ve tüm ekosistemi gözeten bir mücadele hattı oluşturmanın olanaklarını sağlayamayız.

Kaynakça

- Aşkın, E. Özlem ve Serap Barış. "Kadın İstihdamının Artırılmasında Mikro Kredi Uygulamasının Etkisi: Tokat İli Örneği" *Çalışma ve Toplum* 46, no. 3 (2015): 63-94.
- Atakan Gönüllü, Ayşe ve Aslı Çoban. Türkiye'de Kadınların Kooperatifler Yoluyla Güçlenmesi: Yasal ve Yapısal Stratejiler Raporu. (Uluslararası Çalışma Örgütü, 2022). https://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_855923/lang--tr/index.htm (son erişim tarihi: 10.02.2023)
- Black, Naomi. *Social Feminism* (New York: Cornell University Press, 1989).
- Çetin, Hakkı. "Kalkınma Sürecinde Kooperatifçiliğin Sosyal, Ekonomik ve Demokratik Etkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme" *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* 4, no. 2 (2009): 35-50.
- Çınar, Kürşat. "Kadın Güçlenmesi Nedir?", *Sarkaç* 6 Mart (2020). <https://sarkac.org/2020/03/kadin-guclenmesi-nedir/> (son erişim tarihi, 17.07.2022)
- Çivici, Şafak. Türkiye'de Kadın Girişimci – 2007 Durum Raporu, (2007) https://www.academia.edu/10489776/T%C3%BCrkiyede_Kad%C4%B1n_Giri%C5%9Fimci_Durum_Raporu (son erişim tarihi, 17.07.2022)
- Duguid, Fiona, Gökçen Durutaş ve Michael Widzicki. Türkiye'de Kadın Kooperatiflerinin Mevcut Durum Raporu (Dünya Bankası, 2015). https://www.aile.gov.tr/KSGM/PDF/Turkiyede_Kooperatifcilik_Kadin.pdf (son erişim tarihi, 17.07.2022)
- Gülçubuk, Bülent, İlkyay Savcı, Dilek Özer ve Kürşat Demiryürek. "Türkiye'de Kırsal Alanda Kadının Girişimciliğini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Kadınların Bu Konuda Güçlendirilmesine Yönelik Politika Önerilerinin Geliştirilmesi" (Tübitak Proje No: 108K523, Ankara, 2011)
- Hazneci, Esin, Kerem Haneci, Bakiye Kılıç ve Ceylan, Vedat. "Samsun İlinde Kadın Çiftçilerin Kooperatifleşmeye Karşı Tutumları" *Tarım Yoksulluk ve Kalkınma* (2012), 1003-1008 <https://docplayer.biz.tr/48615542-Samsun-ilinde-kadin-ciftcilerin-kooperatiflesmeye-karsi-tutumlari.html> (son erişim tarihi. 10.01.2023)
- Hély, Matthieu. "There is No Solidarity Economy", <https://booksandideas.net/There-is-No-Solidarity-Economy.html/> (son erişim

tarihi, 20.07.2022).

Kadın Emegi İstihdamı Girişimi (KEIG). Kadın Kooperatifleri El Kitapçığı. Rapor (2018). <http://www.keig.org/kadin-kooperatifleri-kilavuzu-2018/> (son erişim tarihi,13.07.2022).

Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı (KEDV). Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin Durumu. Rapor (2015)

<https://www.kedv.org.tr/turkiyede-kadin-kooperatiflerinin-mevcut-durum-raporu> (son erişim tarihi, 13.07.2022).

Kahraman, Elif. “Bir Kadın Kooperatifi Ve Kadınların Dayanışma Deneyimleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2021).

Kurşuncu, Hatice ve Suna Yılmaz. “Gıda Üretiminde Kadın Emegi: Kadın Dernekleri ve Kadın Kooperatifleri” Yaşamı Örgütleyen Deneyimler: Kadınlar Dayanışma Ekonomilerini ve Kooperatifleri Tartışıyor edt. S. Özlem Işıl ve Selma Değirmenci (İstanbul: Notabene Yayınları, 2020), 13-37.

Kurtege Sefer, Bengü. “Türkiye’de Tarım Alanında Kadın Kooperatifleşmesine Yönelik Politikaların Sınıf ve Cinsiyet Perspektifinden Değerlendirmesi”, Yaşamı Örgütleyen Deneyimler: Kadınlar Dayanışma Ekonomilerini ve Kooperatifleri Tartışıyor, edt. S. Özlem Işıl ve Selma Değirmenci (İstanbul: Notabene Yayınları, 2020), 115-142.

Nizam, Derya. Yeni Nesil Kooperatifler: Topluluk-Aidiyet ve Yer-Temelilik (İstanbul: Oğlak Yayıncılık: 2021).

Öğüt, Adem, “Türkiye’de Kadın Girişimciliğin ve Yöneticiliğin Önündeki Güçlükler: Cam Tavan Sendromu”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 1, (2006): 55-77.

Serinlikli, Nilüfer “Kırsal Alandaki Mikro Kadın Girişimcilerin Kooperatifleşmeye Karşı Tutumları: Agro-Turizm Kadın Kooperatifleri”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi 14, no. 1 (2019): 45-57.

Soysal Al, İrem. “Kolektif Ekolojik Tüketici İnisiyatiflerinin Alternatif Dayanışma Ağı ve Dönüşürken/Dönüştürürken Kadın Üretici Örgütlenmeleri”, Yaşamı Örgütleyen Deneyimler: Kadınlar Dayanışma Ekonomilerini ve Kooperatifleri Tartışıyor, edt. S. Özlem Işıl ve Selma Değirmenci (İstanbul: Notabene Yayınları, 2020), 197-234.

Taş, H. Yunus ve E. Nur Kazar. “İstanbul’daki Kadın Kooperatiflerinin Kadın Yoksulluğuna Etkisi”, Uluslararası Toplum Araştırmaları

Dergisi, (2019): 2528-9535.

- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. Kooperatifçilik ve Kadın Kooperatifleri. Rapor (2012). <https://ticaret.gov.tr/data/5d4c0eed13b876180c773fbb/Kooperatif%C3%A7ilik%20ve%20Kad%C4%B1n%20Kooperatifleri%20Kitap%C3%A7%C4%B1k%2018.12.2012.pdf> (son erişim tarihi: 07.07.2022)
- Tokur, Rorjin Elif. "Kırsal kalkınma projesinde kadının katılımı: Kavar Havzası deneyimi", Yaşamı Örgütleyen Deneyimler: Kadınlar Dayanışma Ekonomilerini ve Kooperatifleri Tartışıyor, edt. S. Özlem Işıl ve Selma Değirmenci (İstanbul: Notabene Yayınları, 2020), 235-269.
- UNWOMEN. "Why Addressing Women's Income And Time Poverty Matters For Sustainable Development. World Survey On The Role Of Women In Development" (2019). <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2019/World-survey-on-the-role-of-women-in-development-2019.pdf> / (son erişim tarihi, 10.01.2023)
- Walker, Debor, Jerry W. Dauterive, Schultz Elyssa ve Block Wolter. "The Feminist Competition/Cooperation Dichotomy" *Journal of Business, Ethics* 55, no. 3 (2004): 243-254.
- Yağcı, Funda, ve Özgün Bener. "Girişimci Kadınların Demografik ve Genel Karakteristikleri ile Kadınları Girişimciliğe Motive Eden Faktörler", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (2005): 85-98.
- Yetim, Nalan. "Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler", *Ege Akademik Bakış Dergisi* 1, no. 2 (2002): 79-92.